

Toespraak mr. Thom de Graaf, voorzitter vereniging van hogescholen HBO-raad, op 5 oktober 2012 ter gelegenheid van congres 'Evoking excellence in Higher Education and beyond', Hanzehogeschool Groningen

Dames en Heren,

Laat ik om te beginnen zeggen dat het mij een eer is dat de organisator van dit congres, Marca Wolfensberger, lector bij de Hanzehogeschool, mij heeft gevraagd een bijdrage te leveren aan een congres met een zo intrigerende titel als 'Evoking excellence in Higher Education and beyond'.

Ik moet zeggen dat ik me naast vereerd, ook wel wat uitgedaagd voelde. Vooral vanwege die twee laatste woorden '... and beyond'. Iets zeggen over excellentie in het hoger onderwijs, dat durf ik nog wel aan. Maar dat '... and beyond' riep bij mij een beetje het gevoel van 'to boldly go where no man has gone before'. Wat overigens direct de vraag oproept hoe we in dit verband moeten aankijken tegen de slogan 'Er gaat niets boven Groningen'.

De titel van dit congres impliceert dat excellentie in het hoger onderwijs iets is dat, mits gerealiseerd, zijn doorwerking zou kunnen – of zelfs zou moeten – hebben buiten het onderwijs zelf. Anders gezegd: excellentie in het onderwijs levert een bijdrage aan excellentie in de samenleving. Ik kan mij in zo'n statement helemaal vinden.

Want, dames en heren,

Zonder dat besef, dat excellentie vooral ná het onderwijs, in de maatschappij dus, moet blijken, zou het een nutteloze oefening in zelfverheerlijking worden. Excellentie mag immers niet bestaan uit ijdelheid: "Kijk ons eens goed zijn!". Dat ken ik uit mijn politieke verleden (daar zijn ook véél excellenties...) maar al te goed!

Vanuit dat perspectief, dat excellentie in de zin van voortreffelijkheid, er boven uitstijgen, niet alleen dient ter meerdere eer en glorie van de student en van de instelling die wenst te 'scoren' met zijn studenten, wil ik graag met u ingaan op hoe het hbo naar mijn mening dan wèl zou moeten omgaan met dit thema.

U weet nog beter dan ik dat onderwijs de grootste emancipatiemotor is die de samenleving kent. Laat ik mij, om hier nu geen historisch exposé te houden, voor het moment maar even beperken tot het hoger onderwijs. Tot ruim na het begin van de 19e eeuw was deelname aan het hoger onderwijs beperkt tot de 'happy few': adel, geestelijkheid en enkele zeer welgestelde burgers. Langzaam verandert dat en na de tweede wereldoorlog krijgen steeds grotere groepen toegang tot het hoger onderwijs. Met hele grove pennenstreken: in de jaren '60 begint dat met wat toen 'de arbeidersklasse' heette. Zo rond de jaren '70 volgen de vrouwen, en wel zo succesvol dat thans meer dan 50% van de studenten in het hoger onderwijs van het echte sterke geslacht zijn. En tegen het einde van de vorige eeuw stromen er ook steeds meer studenten met een allochtone achtergrond in het hoger onderwijs in. Ook voor hen draait onze emancipatiemotor volop: ook als je ouders niet gestudeerd hebben ben je in het hbo echt welkom.

Door die deelname aan het hoger onderwijs kregen die groepen kansen om zich te ontwikkelen, hun achtergrond te ontgroeien en aan traditionele, opgelegde maatschappelijke patronen te ontsnappen. Dat alleen al is een groot goed. Maar ook samenleving als geheel gaat er daardoor op vooruit. Meer hoogopgeleiden betekent méér getalenteerde mensen, méér non-conformistische denkers en, last but not least, meer hoger opgeleiden betekent ook meer economische groei, omdat zij innovatief kunnen denken, nieuwe wegen kunnen bewandelen, kennis kunnen verwerven èn toepassen èn natuurlijk omdat hoger opgeleiden nu eenmaal meer verdienen en dus ook meer besteden.

Deze ontwikkeling is geen specifiek Nederlands fenomeen. 'Widening participation' doet zich wereldwijd voor. De vraag is natuurlijk waar de grenzen liggen. Is de Lissabonstrategie van 50% hoog opgeleid haalbaar en wenselijk? Is daar genoeg werk voor en ontstaat er dan geen gat in de arbeidsmarkt van middelbare geschoolde beroepskrachten? De enorme groei is in Nederland gepaard gegaan met problemen die je kunt verwachten als instituten sprongsgewijs moeten groeien, die van

oudsher zowel qua structuur als qua werkwijze een 'elitair' karakter hadden, en dus ingesteld waren op het opvangen van kleine aantallen studenten.

En die spronggewijze groei moeten we niet onderschatten! Laat ik u ter illustratie één voorbeeld noemen uit het westen van het land. In 2000 had de Hogeschool van Amsterdam, toen één van de grootste hogescholen van Nederland, nog 20.000 studenten. In 2010 was die zelfde HvA de grootste hogeschool van Nederland, met maar liefst 42.000 studenten. In amper 10 jaar is de HvA dus in omvang verdubbeld, en sindsdien is het aantal studenten overigens nog weer verder gestegen. En dat geldt voor vele andere hogescholen evenzeer. Van de Hanzehogeschool zal een vergelijkbaar beeld bestaan.

Overigens, en dat wil ik hier terzijde toch wel even kwijt, bewijst dit ook het ongelijk van degenen die er op blijven hameren dat de groei van het hbo vooral zou voortkomen uit de expansiedrift van de hbo-bestuurders. Die zouden er op uit zijn om door al maar te fuseren, de baas te kunnen worden van steeds grotere instellingen. Tussen 2000 en 2010 fuseerde de HvA weliswaar met de HES Amsterdam, maar die hogeschool had 'maar' 4000 studenten. Ruim 60% van de groei van de HvA werd dus veroorzaakt door extra studenten, niet door fusieprocessen.

Deels is dat autonome groei: ook de bevolkingsgroei die sinds de jaren '60 en '70 heeft plaatsgevonden, zie je weerspiegeld in het hoger onderwijs. Veruit de belangrijkste oorzaak van de groei van het hbo is echter gelegen in het succesvolle streven van overheid, politiek en samenleving als geheel om de deelname aan het hoger onderwijs steeds verder te vergroten. Daarvoor hebben we met elkaar zelfs een doelstelling afgesproken, ik noemde die al: in 2020 moet de helft van de Europese beroepsbevolking een hoger onderwijs opleiding hebben gevolgd.

De ontwikkelingen die in gang zijn gezet om die afspraak te realiseren behoren tot het succesvolste beleid dat ooit binnen de publieke sector – vanzelfsprekend in samenwerking met onze partners in het bedrijfsleven – is ontwikkeld.

Dames en heren,

Het succesvolle beleid dat is gericht op steeds verdere vergroting van de deelname aan het hoger onderwijs, dat heeft z'n schaduwzijden. Ik noemde al mogelijke tekorten op andere delen van de arbeidsmarkt.

Hogescholen en universiteiten hebben zich veel, misschien zelfs wel te veel, moeten bezig houden met het opvangen van die enorme groei. Huisvesting, ICT, meer en kwalitatief hoogwaardig personeel, op peil houden van de onderwijskwaliteit, het aanpassen van onderwijsmethodieken aan massale onderwijsdeelname, studenten die terecht waar voor hun geld eisen, aanpassen van organisatie en management, dat zijn allemaal vraagstukken die bovenaan de agenda hebben gestaan de afgelopen jaren. En ja, soms zelfs allemaal tegelijk.

Bovendien hield de bekostiging, de middelen waarover hogescholen en universiteiten kunnen beschikken, geen gelijke tred met de groei van de instellingen. Lang was het zo, om het maar eens optimistisch te zeggen, dat we meer moesten doen met hetzelfde. De laatste jaren is die trend omgebogen: hogescholen moeten nu zelfs méér doen met minder. Dit is geen klaagzang, maar ik constateer gewoon een feit.

Wat heeft die ontwikkeling dan te maken met excellent onderwijs? Welnu, gegeven die massaliteit en de noodgedwongen aanpassingen van het systeem daar aan, hebben we domweg onvoldoende tijd gehad om ons te bekommeren om de verschillen tussen studenten. Pas de laatste pakweg 5 jaar begint op dat punt het tij te veranderen. De allersnelste groei van het hoger onderwijs ligt achter ons, de curve begint af te vlakken. De grootste aanpassingen die nodig waren om de massaliteit op te vangen, zijn gerealiseerd. We kunnen en moeten de aandacht verleggen van kwantiteit naar kwaliteit. Dat is nodig, want de kwaliteit bleef achter bij de kwantiteitsprong. Menig hogeschool heeft daarom nu als beleid niet verder te willen groeien.

Oók vanwege de massaliteit zijn we ons er meer en meer van bewust geworden, dat alle studenten weliswaar gelijkwaardig zijn, maar niet allemaal gelijk in achtergrond en talent. Hoe groter de groep, des te meer diversiteit, en dat geldt ook in het hoger onderwijs. De diversiteit van de instroom is één

van de punten waarvoor aandacht wordt gevraagd in 'Kwaliteit als opdracht', het strategiedocument dat de HBO-raad in 2009 uitbracht. Op die verschillen in niveau, interesse en talent tussen studenten wordt ook ruimschoots ingegaan door de commissie Veerman in het advies uit 2010, 'Differentiëren in drievoud'. Eén van de aanbevelingen van de commissie Veerman is, ik citeer: "Geef onderwijs meer aandacht, speel in op leerstijlen en achtergronden van studenten, maak onderwijsprogramma's flexibeler en organiseer het onderwijs beter".

En, hoewel de excellente student hier niet met zo veel woorden wordt genoemd, is dat toch ook één van de belangrijke ontwikkelingen die zich de afgelopen jaren heeft voltrokken: dat er binnen de massaliteit die het gevolg is van het succesvolle streven naar een zo groot mogelijke participatie in het hoger onderwijs, ook aandacht is voor de verschillen tussen individuele studenten. Er voltrok zich, met andere woorden, de afgelopen jaren een 'stille revolutie' in het hoger onderwijs, óók in het hbo, die ik zou willen kenschetsen als 'van confectie naar (zo veel mogelijk) maatwerk'. Stap voor stap. Groep voor groep.

Bij de ontwikkeling van dat maatwerk is tot nu toe, begrijpelijkerwijs, relatief veel aandacht gegaan naar de groep die binnen het hbo, gemeten naar uitval, het minst succesvol is. Dat zijn de studenten afkomstig uit het mbo. Gemiddeld genomen vormen zij zo'n 20% van de instroom van eerstejaars studenten in het hbo. Daarnaast stromen er overigens ongeveer 70% studenten in afkomstig van de havo, en een kleine 10% van de hbo-studenten komt van het vwo of vanuit een andere vooropleiding.

We hebben, met andere woorden, relatief veel aandacht voor studenten met achterstanden en lagere vooropleidingen en hoe we die achterstanden kunnen helpen oplossen, maar weinig aandacht voor studenten die extra uitdagingen kunnen gebruiken. Misschien is dat ook wel heel erg Nederlands. Lang was spreken over excellentie hier te veel een taboe. Maar, laat ik op dat punt óók duidelijk zijn: binnen het huidige bekostigingssysteem voor het hoger onderwijs is aandacht voor de diversiteit tussen groepen studenten eindig en meer aandacht voor de ene groep mag niet ten koste gaan van andere belangen.

Dames en heren,

Ook de groep studenten die meer kan en meer wil, heeft onze aandacht nodig, meer dan vroeger. Hoewel er inmiddels veel gebeurt op dat terrein, kan er nog een extra stap worden gezet om excellente studenten, uitblinkers, tot onze paradepaardjes te maken.

Met dat doel is in 2008 het Siriusprogramma van start gegaan. In een studie die in 2010 en 2011 door Marca Wolfensberger en haar team werd verricht in opdracht van de HBO-raad, valt terug te lezen dat in het studiejaar 2009-2010, 10 van de 40 Nederlandse hogescholen op één of andere wijze betrokken waren bij een excellentieprogramma: een kwart dus.

Dat rapport heet 'Leren excelleren' en het is als pdf terug te vinden op de website van de HBO-raad en ook in de vorm van een boekje bij de HBO-raad te bestellen. Ik raad het u aan, het geeft een mooi overzicht van wat er al bereikt is en laat ons tevens zien voor welke uitdagingen we staan als we nog meer willen bereiken.

Zoals gezegd, u zult in dat onderzoek aantreffen dat in het studiejaar 2009-2010 er aan een kwart van de Nederlandse hogescholen een excellent- of honoursprogramma werd aangeboden. Dat klinkt mooi, maar de harde werkelijkheid is dat die programma's slechts door minder dan een kwart procent van de hbo-studenten werd gevolgd. En dat is te weinig.

Ter vergelijking: op datzelfde moment was ongeveer 3,5% van de wo-studenten betrokken bij een excellentieprogramma, ruim het tienvoudige. En hoewel het aantal hbo-studenten dat op dit moment, in het studiejaar 2012-2013, deelneemt aan een excellentieprogramma weer is gestegen, geldt datzelfde voor de universiteiten, zodat de hogescholen op dat punt nog steeds achterlopen.

Ik vind dat die achterstand zou moeten worden ingelopen. Maar ik ga hier nu geen doelstellingen geven in de vorm van cijfers of iets dergelijks. Dat is niet de taak van een voorzitter van de HBO-raad. Ik geef u wel mijn mening. En die is, meer specifiek, dat ik vind dat hogescholen *in hun eigen belang* handelen wanneer zij meer aandacht besteden aan, en dus investeren in, excellent onderwijs.

Waarom?

Ten eerste omdat de meeste bestaande excellentieprogramma's tot doel hebben studenten op te leiden tot excellente beroepsbeoefenaren. Vanuit het werkveld wordt regelmatig aangestipt dat er náást gewoon goed opgeleide professionals, ook behoefte is aan dergelijke excellente beroepsbeoefenaren. Bezien vanuit dat perspectief is het logisch dat in elk geval veel méér hogescholen dan nu het geval is, honours programma's of andere programma's die bedoeld zijn voor studenten die een stapje meer aankunnen, zouden moeten aanbieden.

En daarin ligt natuurlijk nu juist het evidente belang van die twee woordjes '.... and beyond' waarover ik aan het begin van mijn bijdrage al kort iets zei. Excellente studenten de kans bieden om zich via speciale programma's te kunnen ontwikkelen tot excellente beroepsbeoefenaren is niet iets dat hogescholen uitsluitend doen om er zelf eer mee in te leggen. Het is simpelweg ook gewoon het voldoen aan een wens vanuit de beroepspraktijk. Meer differentiatie wordt gevraagd, meer differentiatie kunnen we bieden!

Maar dat is in mijn ogen niet het enige doel wat je nastreeft door excellentieprogramma's aan te bieden. Het onderwijs, zeker het *hogere* onderwijs, heeft naast het bijbrengen van kennis, competenties en vaardigheden die een student nodig heeft om een succesvol beroepsbeoefenaar te kunnen zijn – want dat is de taak van het hbo – ook een verantwoordelijkheid op het gebied van de algemene vorming van haar studenten. Tegenwoordig wordt dat vaak aangeduid als 'Bildung'. Maar je kunt het ook simpelweg persoonlijke ontwikkeling noemen, ontwikkeling van waarden, van zelfstandigheid, van creativiteit, van verantwoordelijkheidsgevoel.

Ook op dat punt kunnen studenten die meer kunnen en meer willen, extra uitgedaagd worden. Studenten uitdagen het beste uit zichzelf te halen, vraagt erom onderscheid te willen maken!

En er is naar mijn mening zelfs nog een derde reden, of kans, waarom hogescholen excellentieprogramma's zouden moeten aanbieden. En dat is het praktijkgerichte onderzoek, een terrein waarop het hbo zich meer en meer manifesteert en dat volgens de wetgever zelfs tot de kerntaken van het hbo behoort. Wat ligt er nu meer voor de hand dan excellente studenten in te zetten

bij dat onderzoek? Maar om dat te kunnen doen, moet je natuurlijk wel weten wie die excellente studenten zijn. En dan is het slim om hen een onderwijstraject aan te bieden dat ze ook specifiek voorbereidt op dat praktijkgericht onderzoek: een traject dat ze extra uitdaagt, meer van ze vraagt dan van andere studenten maar voor hen ook interessantere en uitdagende extra's biedt. Een excellentietraject dus. Een traject, overigens, dat niet in de eerste plaats méér is, maar vooral ook anders.

Dames en heren,

De vraag waar wij nu voor staan, is natuurlijk: is dat allemaal wel verantwoord? Kan dat wel, extra aandacht besteden aan zo'n klein groepje studenten? En wie moet dat betalen?

Allemaal zeer gerechtvaardigde vragen.

Excellente - of honoursprogramma's zijn immers wezenlijk iets anders dan excellent onderwijs. Al het onderwijs dat een hogeschool aanbiedt moet excellent zijn, dat is de grondregel. Oók het onderwijs aan gemiddeld getalenteerde en juist het onderwijs dat is bedoeld om studenten die minder goed presteren binnenboord te houden of naar een meer geschikte opleiding door te verwijzen, moet excellent zijn. Natuurlijk!

Het gaat bij excellentieprogramma's om een *extra* aanbod voor de meest getalenteerde studenten. Als we het in het hoger onderwijs over excellentieprogramma's of talentstimulering hebben, richten we het vizier dus om te beginnen al op studenten met een bovengemiddeld intellectueel vermogen. Iemand met een bovengemiddelde intelligentie dus. In het kader van het Siriusprogramma is daarnaast met betrekking tot de doelgroep voor honoursprogramma's vastgesteld, dat persoonlijkheidskenmerken als creativiteit, doorzettingsvermogen en 'wijsheid' een belangrijke rol spelen.

Excellente programma's richten zich dus op een hele specifieke groep studenten: bovengemiddeld intelligent, creatief, gezegend met een behoorlijke dosis doorzettingsvermogen, nieuwsgierig en

evenwichtig. En dat is per definitie een minderheid. Dat zal nooit meer dan 10% kan zijn, en waarschijnlijk zelfs eerder 5 dan 10%.

Is dat een *kleine* groep? Als mijn schatting klopt en het dus tussen 5 en 10% van onze studenten betreft, gaat het misschien om een groep van misschien 25 á 30 duizend hbo-studenten. Dat klinkt niet zo heel erg klein. We hebben in Nederland aardig wat hogescholen die ongeveer zo groot zijn.

Even een gedachtenexperiment. Stel dat zou blijken dat wij te weinig aandacht besteden aan een groep studenten van 20 à 25 duizend studenten die aan de onderkant van het onderwijsgebouw zitten, om het zo maar eens te zeggen. En stel nou dat die studenten door dat gebrek aan aandacht zouden uitvallen, omdat ze over net iets minder talent beschikken dan nodig is om met gemak een hbo-opleiding af te ronden. Wat zou er dan gebeuren? Ik vermoed dat er een storm van protest op zou steken, omdat 5% dan ineens heel véél zou lijken.

Dames en heren,

Is het dan niet minstens zo logisch dat óók geëist wordt, dat we voldoende tijd, geld en aandacht steken in hen die iets extra's kunnen en willen? Inderdaad, je zou kunnen zeggen: die jongens en meisjes redden zich wel. En dat is vast ook wel zo, ze zullen niet snel uitvallen.

Maar ze niet uitdagen om het beste uit zichzelf te halen, dat is toch verspilling van talent? En dat is toch zonde, voor die studenten, voor de hogescholen, voor de samenleving?

En voor diegenen die dan nog niet overtuigd zijn, heb ik nog een extra argument. Uit onderzoek is gebleken dat excellente programma's een uitstralingseffect hebben op het reguliere onderwijs. Het blijkt dat de ervaringen die instellingen opdoen binnen excellentieprogramma's met betrekking tot organisatie, inhoud en curricula, ingezet kunnen worden om het onderwijs binnen de gehele instelling naar een hoger niveau te tillen.

Daarnaast verandert ook de cultuur binnen een instelling wanneer een significante groep studenten deelneemt aan een excellent traject. Er ontstaat een ambitieuzere studiecultuur doordat de excellente studenten hun enthousiasme en ambitie overbrengen op de rest van de studentenpopulatie.

Honoursonderwijs kan, met andere woorden, worden gebruikt als laboratorium voor onderwijsvernieuwing en als hefboom voor de kwaliteit van het totale onderwijsaanbod van een hogeschool.

Dames en heren,

Ik kom tot een afronding. Hogescholen hebben zich in de afgelopen 20 jaar ontwikkeld tot grote, zelfbewuste en veelal multisectorale onderwijsinstellingen, met een zeer diverse studentenpopulatie. Die ontwikkeling is lang niet altijd zonder problemen verlopen en door de groeistuipe die hogescholen hebben doorgemaakt, is het focus lang gericht geweest op het accommoderen van die massaliteit. De kwaliteit van het onderwijs heeft daar niet persé onder geleden, al zijn er natuurlijk wel te betreuren incidenten geweest. Wèl zijn de achter ons liggende jaren gekenmerkt geweest door een zekere mate van 'one size fits all' benadering.

We waren toe aan een kwaliteitssprong, de lat omhoog en meer maatwerk.

Terecht wordt nu van hogescholen gevraagd om het onderwijs meer af te stemmen op de diversiteit van de instroom. Dat de aandacht daarbij in hoge mate uitgaat naar de studenten die het wat moeilijker hebben om de eindstreep te halen, dat is begrijpelijk.

Maar de groep die juist éxtra moet worden uitgedaagd is niet marginaal en zowel die studenten als de hogescholen als ook de achterliggende beroepenvelden hebben er baat bij als wij naast gemiddelde, 'gewone' afgestudeerden, ook excellente beginnend beroepsbeoefenaren afleveren. Daaraan aandacht besteden is dus goed voor alle betrokkenen. Het is een onderdeel van het proces van verbetering van de onderwijskwaliteit en de studeerbaarheid, van diversificatie en profilering waarover wij als sector met de staatssecretaris prestatieafspraken maken.

Het doet mij dan ook een groot genoegen te constateren dat 5 van de 40 hogescholen als prestatie-indicator voor onderwijskwaliteit, hebben gekozen voor de deelname aan excellente tracés. De Hanzehogeschool Groningen is één van die vijf hogescholen. Dat is mooi en dat past bij het predicaat 'excellent', dat de Hanzehogeschool onlangs toebedeeld kreeg voor haar prestatievoorstellen.

'Evoking excellence' is ook een mooie metafoor voor alle hogescholen om het beste uit alle studenten te halen, èn uit de docenten en staf.